

Het verraad van Luwert Fockens

Albert van der Kaap

‘De geschiedenis wijst uit dat er in ons land nauwelijks een opstandiger mensengroep is te vinden’. E.W. Hofstee over de Oldambsters¹

In juli 1672 maakt scherprechter Phillip Gercken op de Grote Markt in Groningen met één (hopelijk²) slag een eind aan het leven van Luwert Fockens, 42 jaar oud. Wat had hij misdaan en belangrijk nog mat waren de motieven voor zijn daad? Maar eerst een triviale vraag, op welke datum werd hij veroordeeld en terechtgesteld?

Datum van de veroordeling van Luwert Fockens

In de beschrijvingen van het beleg van Groningen wordt vermeld, zegt H.O. Feith³, dat op 10 juli⁴ twee personen in die stad werden onthalsd en dat één persoon Luwert Fockens was.⁵ Hij baseert

¹ Hofstee, E.W. (1937). *Het Oldambt: een sociografie deel 1: Vormende krachten* (1937, reprint Groningen 1990).

² In 1665 vond er op de Grote Markt een dubbele terechtstelling plaats, waarbij er nogal wat misging.
<https://bit.ly/3I5ADdV>

³ Feith, H.O. (1865). Opdragt der Oldambten aan den bisschop van Munster in 1672 in *Bijdragen Tot De Geschiedenis En Oudheidkunde Inzonderheid Van De Provincie Groningen*, ed. Q Acker Stratingh, H.O Feith, and B.S. Boeles (Groningen: Wolters, 1865).

⁴ Deze datum correspondeert met het artikel van Meindert Schoor "Begravenissen in de Nieuwe- of Noorderkerk in 1672" in *Gruoninga* 2001, blz. 107, waar staat "den dito (11 juli) Louwert Fouckens in kerck [begraven] 1-16-0".

⁵ De andere persoon was Eppo Tjackes, geboren in Wedde in 1650, poortier van de Steentilpoort. Hij lapte allerlei militaire veiligheidsmaatregelen aan zijn laars. Hij vergat zijn ambt en verzaakte zijn plicht, handelde "verfoeilijk en gevaarlijk", waardoor de stad in de "uiterste miserie en ruïne" had kunnen raken.

zich o.a. op *Gedenkwaardige voorvallen in de belegering van Groningen, 1672*⁶ en op *Groningen door de bisschoppen belegerd*, van een J. v. V. Ook een onbekende auteur meent dat het 10 juli was: *'Den 10. dito (= juli) is Luwert Fockens, een Boer uyt 't Old-Ampt, alhier onthalst*'⁷ Een Duits boek daarentegen noemt 20 juli als datum.⁸ Deze datum wordt ook genoemd in de roman waaruit hieronder een merkwaardige passage wordt weergegeven: *'Op woensdag, den twintigsten, viel er niets anders voor, dan dat Luwert en zijn kameraad onthalsd werden'*. En in een artikel over het vonnis tegen Luwert meent ook dezelfde Feith dat op woensdag 20 juli 1672 vonnis tegen hem is geweest.

Het antwoord op de vraag naar de juiste datum is eenvoudig, beide data zijn juist, afhankelijk van de kalender die je gebruikt, de Juliaanse ('oude stijl') of de Gregoriaanse ('nieuwe stijl'). *'In de geschiedschrijving'*, zegt Jaap Osinga, *'wordt heel vaak voorbijgegaan aan het verschil tussen de Juliaanse en de Gregoriaanse kalender. Maar van 4 oktober 1582 tot 1 januari 1701 moet voor gebeurtenissen in Groningen secuur de datering worden bekeken...'*⁹. Dat in 1672 de Juliaanse kalender in Groningen werd gebruikt wordt ook duidelijk uit het weekjournaal uit 1672 – 19 t/m 24 juli op de website van de Groninger Archieven, waar de Gregoriaanse kalender wordt gehanteerd, maar waar, bij dinsdag 19 juli, wordt verwezen naar een contemporain document, waar een Stadjer schrijft: *'Den 9. Julij 1672 op Dinsdag is de Bisschop van Minster met de ChurCeulse Volcker (keurvorst van Keulen) hiervoor gekomen'*.¹⁰

De terechtstelling van Luwert Fockens

Dat Geert Haevestadt scherprechter zou worden lag voor de hand. Hij stamde uit een scherprechtersgeslacht.¹¹ Ook zijn vader, Hans Haevestadt, was scherprechter geweest, eerst in Coevorden, later in Groningen, net als zijn opa, ook een Geert. Zijn overgrootvader, Hans von der Haevestadt was op het eind van de zestiende eeuw scherprechter in Osnabrück. Voordat hij die functie bekleedde, was hij vooral beroemd om zijn 'Artzneykunst' en mogelijk was hij ook chirurgijn.

Maar ook al lag het misschien voor de hand dat Geert, in 1665 na het overlijden van Meester Joost, het beulsambt overnam, een succes werd het niet. Het bleek niet zijn roeping. Nadat hij in 1669 in korte tijd een drietal personen had onthalsd, een tiental, onder wie enkele

⁶ Feith geeft aan dat deze gebeurtenis en deze datum op blz. 9 van genoemd boek worden genoemd, maar ik heb deze bron niet kunnen traceren. Hetzelfde geldt voor het boek van J.v.V., ook dat heb ik niet kunnen achterhalen.

⁷ Oprecht verhael van de Gedenkweerdighstse Saecken voorgevallen in de belegeringe van Groningen. Deze publicatie is samengesteld door een liefhebber van het vaderland in 1672. Zo ook Franse, Engelse, Keulse, Munsterse en Nederlandse oorloge uit 1673.

⁸ Theatri Europaei, 1682 over de jaren 1672-1679.

⁹ ugp.rug.nl/groniek/article/download/27608/25021/32103+&cd=16&hl=nl&ct=clnk&gl=nl&client=firefox-b-d

¹⁰ <https://www.groningerarchieven.nl/actueel/blog/614-weekjournaal-uit-1672-19-t-m-24-juli> en <https://bit.ly/3BLKtNL>

¹¹ In *Scharfrichter in de Stadt Brandenburg. Betrachtung eines Berufsbildes* geeft Marita Genesis aan de hand van het voorbeeld Brandenburg een beeld van wat het beroep van scherprechter inhield. http://hvbrb.de/fileadmin/user_upload/dokumente/Scharfrichter.pdf

vrouwen, aan de kaak had gegeseld, enigen had gebrandmerkt en er een paar misdadige krijgslieden had omgebracht had hij er genoeg van. Op 2 december 1669 verzocht hij de burgemeester en de raad hem uit zijn betrekking te ontslaan, omdat "sijn bedieninge" hem tegenstond. Hij vestigde zich vervolgens als "stadsleedezetter". In 1680 kocht hij een huis met stalling, de vroegere kosterie van de A-kerk, op het Schoolholm, waar hij zich als "chirurg" vestigde, waarmee in de voetsporen trad van zijn overgrootvader. Het is echter de vraag of dit wel zijn roeping was, want over zijn kunde werd nogal minachtend gesproken. Het ontslag van Geert was een buitenkans voor Philipp Gercken (later verbasterd tot van Gorcum). Nadat het hem op 19 mei 1669 was toegestaan om de functie van scherpreechter in Deventer voor een jaar op zich te nemen, was hij dringend op zoek naar een nieuwe baan. Negen dagen na het ontslag van Geert werd hij in Groningen tot de nieuwe scherpreechter benoemd, hoewel zijn officiële aanstelling pas op 1 mei 1670 inging. Hij bleef er tot 1688 in functie. Geboren in het Duitse Neheim, stamde ook hij uit een familie van scherpreechters. Zowel zijn broer als zijn vader oefende dit beroep uit en ook zijn zoon werd scherpreechter, eerst in Groningen en later in Leeuwarden.

Het was deze Philipp die op 20 juli 1672 op de Grote Markt in Groningen het vonnis voltrok over Luwert Fockens, 42 jaar oud. Nooit zou ik op deze gebeurtenis zijn gestoten, laat staan er belangstelling voor hebben gekregen als deze Luwert niet de neef was geweest van Focktyen Fockens, één van mijn stamovergrootmoeders, 11 generaties terug.

Grote Markt in 1782, met waag en herberg Het Gouden Hoofd. Aquarel van Jan Bulthuis.
shorturl.at/iSW16

Wie was Luwert Fockens?

Luwert (of Louwert), zoon van Edzo Fockens, werd geboren op 16 februari 1630 op Groot Hoysum in Warffum, waar zijn grootvader, Focko, zich eind zestiende eeuw had gevestigd. Diens vader was afkomstig van Borgweer, waarvan hij volmacht¹² was. Hij overleed in Eenrum, waar hij ook begraven is.

Luwert trouwde op 16 september 1655 in Westerlee met Icktien Haijckens, dochter van Haico Matthiae (landbouwer op boerderij nummer 111 "De Hoogte" in Kloosterholt) en Hemmechien Ipens. Luwert zelf was landbouwer op boerderij nummer 110 en nummer 111 "De Hoogte"¹³ in Heiligerlee en kerkvoogd.

Drie jaar na de dood van haar man, hertrouwde Icktien, op 27 juni 1675 in Westerlee, met Egbert Luitiens van Roon (ongeveer 31 jaar oud). Egbert was luitenant onder kapitein Galema in Bourtange. Het feit dat de eerste echtgenoot van Icktien wegens hoogverraad terechtgesteld was, vormde voor deze militair blijkbaar geen beletsel om diens weduwe te huwen.

Kloosterboerderij 'De Hoogte'.

Om zicht te krijgen op het sociaal-economische milieu waartoe Luwert behoorde, is het goed te kijken naar de huwelijken van zijn broers en zussen. Zo trouwde zus Aeltien met Steven Broeils, zoon van de gepromoveerde filosoof Sebastiaan Broeils, die door zijn huwelijk met Anske van Boymer terecht kwam in het milieu van Friese hogere ambtenaren. Zus Focktien trouwde met de advocaat van het hof van Friesland, Eco Swalve, zoon van een burgemeester van Leeuwarden. Zus Dedde trouwde met de predikant Aegidius Cools en zijn broer Focko met Frederika Alting, telg uit de aanzienlijke Drentse families Alting en Lunsingh. Focko was secretaris van de rekenkamer van Stad en Lande.

Merkwaardige passage over Luwert in een roman

'Ik heb' zegt een stalhouder in Groningen tegen een aantal werkzoekenden, 'maar één man daar (hij doelt op de stal), en dat is veel te weinig. Hij is een boer uit Oldambt, heet

¹² Een volmacht is een afgevaardigde, gekozen om een bestuurs- of wetgevende taak uit te voeren.

¹³ Op 13 januari 1662 kopen zij een huis met schuur in het "Kloosterholt".

Luwert Fockens en is te lui om uit de oogen te kijken. De portier van den Steentilpoort, Eppo van Vreden, zei me echter, dat hij voor paarden heel goed was, en toen heb ik hem maar genomen.'

P. Louwerse (1840-1908). 1672 of het beleg en ontzet van Groningen. Waarschijnlijk eind negentiende eeuw verschenen. Louwerse vertelt het verhaal van het beleg door de ogen van vier jongens die actief meehelpen om Groningen te verdedigen. Stond bij A.C. de Zwart het Godsvertrouwen centraal, bij Louwerse is er sprake van een vurig nationaal besef en een grote Oranjegezindheid. Oranje gaat hier duidelijk boven Groningen.¹⁴

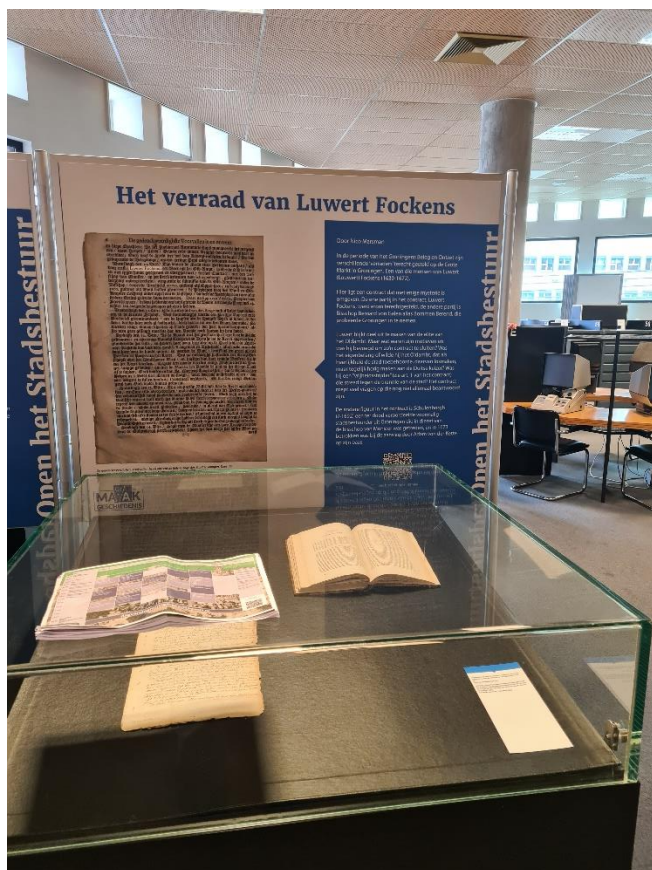
Waarom werd Luwert Fockens ter dood veroordeeld?

Het vonnis dat op 10 juli 1672 tegen Luwert werd uitgesproken laat aan duidelijkheid niets te wensen over, zo lijkt het. Luwert heeft bekend, na te zijn 'geëxamineerd' (gefolterd), dat hij twee dingen heeft gedaan.

In de eerste plaats heeft hij in 1671 en in april 1672 een reis gemaakt naar Münster om daar onder het voorwendsel van het willen verkopen van een deel van zijn landerijen aan Jan Schulenborgh (over wie later meer) en officieren in Münster, sauvegarde te vragen voor hem en zijn familie. Dit was in vreedstijd en zonder toestemming van de overheid verboden. Een sauvegarde was een document waarmee iemand door een hoge autoriteit (in dit geval de bisschop van Münster) werd gevrijwaard van plundering of brandschatting door bijvoorbeeld soldaten.

En ten tweede had hij een geheim verdrag gesloten met de bisschop van Münster met het doel het Oldambt onder het gezag van de bisschop te brengen. Daarbij zou het Landschap te maken krijgen met een ondraaglijke inkwartieringslast, er zouden door bisschoppelijke troepen forten worden gebouwd ten last van de beide Oldambten, en er zouden bijdragen uit andere delen van Groningen moeten komen voor het onderhoud van de ingekwartierde soldaten. Onder de schijn van het herkrijgen van hun oude voorrechten en vrijheid, zou het Oldambt worden onttrokken aan de rechtspraak door de stad en zou Schulenborgh drost worden.

¹⁴ De Groninger Academie & Groningens Ontzet door Adrie van der Laan & Evert Jan Reker.
<https://www.rug.nl/library/heritage/exhibitions/virtual-exhibitions/go350>

Dag van de geschiedenis in het Gronings Archief met als thema "Er staat een bisschop voor de deur" in oktober 2022.

Het geheime verdrag

In de eerste artikelen rechtvaardigen de Oldambten het verdrag¹⁵ en wijzen zij op de relatie met de stad. De ingezetenen, eigenerfden en volmachten van de **vrije** Oldambten voelen zich gedwongen door de veelvuldige en veelsoortige onderdrukking door het stadsbestuur en door haar onrechtmatigheden en tirannie, om zich **weer** onder gezag en bescherming te plaatsen van de keizer van het Heilige Roomse Rijk (Leopold I) en dus onder het gezag van de bisschop van Münster als rijksvorst. Verwijst het gebruik van het woordje weer hier naar de situatie van voor 1559, toen de Ommelanden en het Oldambt, zowel in wereldlijke als in geestelijke zin, onder de bisschop van Münster ressorteerden?

15

<https://www.groningerarchieven.nl/archieven/?mizig=210&miadt=5&miaet=1&micode=657&minr=1296372&miview=inv2>

In artikel negen komen de Oldambtsters nog een keer terug op de motieven voor het sluiten van deze, geheime, overeenkomst. Zij houden vast aan de oude privileges, vrijheden, wetten en gewoontes, die zij (net als de andere **vrije Friezen**) van de keizers en koningen hebben ontvangen.

En in artikel achttien wordt nog een keer gesproken over het belang van bescherming tegen het geweld en de 'boosheijt' van het Groningse stadsbestuur.

In ruil voor het zich onder gezag van de bisschop plaatsen, eisen zij dat de bisschop de inwoners van het Oldambt zal bevrijden van en beschermen tegen het Groningse stadsbestuur. En zij claimen het recht om protestant te blijven, waarbij elk kerspel zijn eigen predikant zal kiezen. Het Oldambt zal de beschikking houden over de inkomsten van haar geestelijke goederen. Logisch dat zij een dergelijk artikel opnemen, de bisschop was immers katholiek en het mogen vasthouden aan de eigen religie leek geen vanzelfsprekendheid.

Hoezeer de Oldambster hechtte aan hun zelfstandigheid blijkt ook uit het feit dat zij geen belastingen opgelegd willen krijgen (geen '*schattinge, contributiën, imposten en diergelycke*'), maar er voor kiezen jaarlijks een vast bedrag (50.000 gulden) aan de bisschop te betalen. Noch in oorlogstijd, noch in vreedstijd zal de bisschop de ingezetenen bezwaren met '*eenige schattinge*'. Johan Schulenborch zou als drost jaarlijks 5.000 gulden ontvangen.

Mocht er inkwartiering in het Oldambt nodig zijn, dan zal die bestaan uit 'Duitsche natie' en zullen de ingezetenen alleen zorg dragen voor logies en voedsel.

Luwert Fockens, opportunist of separatist

De belangrijkste secundaire bron over de zaak Luwert Fockens is Hendrikus Octavius Feith (1813-1895). Voor hem is het duidelijk, Luwert was een ordinaire opportunist. Hij negeert, bagatelliseert, ridiculiseert bijna de overeenkomst tussen de Oldambten en de bisschop van Münster. Het hoogverraad van Fockens is, volgens hem, volledig te wijten aan het nastreven van eigen belang. Hij wilde deze keer verschoond blijven van de plunderingen, waarvan hij zo'n zeven jaar eerder het slachtoffer was geworden. Bij een eerdere inval van de bisschop van Münster in 1665 had Luwert op zijn landen namelijk een aanzienlijke schade van f 13.230,- geleden. Fockens had zich de vermeende

bevoegdheid voor een overeenkomst *‘slechts ... aangematigd om zichzelf en zijn gezin te vrijwaren, tegen de plunderingen en invallen van de Munstersche troepen’*.¹⁶

Is het misschien deze sauvegarde waarnaar Andreas Eldercamp, predikant in Lutjegast, nog in het jaar 1672 verwijst als hij zegt dat het Oldambt, door het verlaten van de Oude- en de Nieuwe Schans, was geplunderd en dat de gevraagde en verkregen sauvegarde weinig voordeel had opgeleverd.¹⁷ Tijdens een verhoor van Osebrandt Jan Rengers van Slochteren in het najaar van 1672 wordt nog gesuggereerd dat Fockens om een sauvegarde had gevraagd vanwege de slechte toestand van de defensie in het Oldambt.¹⁸

De overeenkomst

Feith neemt de geheime¹⁹ overeenkomst niet serieus en hij betwijfelt zelfs of Fockens van het Oldambt wel opdracht heeft gekregen om een overeenkomst te sluiten. Het is opmerkelijk zegt Feith, *‘dat in geen ander stuk, noch bij eenigen schrijver, voor zoo ver mij bekend, eenig blijk of spoor wordt aangetroffen, dat de Oldambten inderdaad de bedoeling hebben gehad zich te onderwerpen aan den genoemden bisschop.’* Is het onwaarschijnlijk, gaat hij verder, dat de Oldambten nooit aan Fockens opdracht hebben verleend voor onderhandelingen met de bisschop, maar dat hij die slechts is aangegaan om zichzelf en zijn gezin te vrijwaren tegen de plunderingen en invallen van de Munstersche troepen? Of, als het Oldambt wel de opdracht heeft gegeven, dan is het misschien wel zo dat men die onderhandeling niet serieus heeft genomen, maar dat men het contract heeft gesloten om daardoor van de inval bevrijd te zijn.²⁰ Hoe het ook zij, het is vreemd, zegt Feith, dat de overeenkomst alleen tijdens het proces tegen Fockens is genoemd, en daarna nooit meer ter sprake is gekomen in contacten tussen het Oldambt en Groningen, hoe gespannen die soms ook waren.

Feith eindigt zijn betoog, of meer zijn beschuldiging aan het adres van Fockens, met de opmerking dat deze voorwaar geen reden had om de stad tegen te werken en haar vijandige ondernemingen te bevorderen. De stad was hem en zijn vrouw immers heel goed gezind geweest. Zij hadden de landen

¹⁶ Feith, H.O. (1865). Vonnis van Luwert Fockens. in *Bijdragen Tot De Geschiedenis En Oudheidkunde Inzonderheid Van De Provincie Groningen*, ed. Q Acker Stratingh, H.O Feith, and B.S. Boeles (Groningen: Wolters, 1865). Blz. 250 e.v.

¹⁷ Eldercampus, A. (1672). *Journal ofte Daagelijckse Aanteykeninge van 't ghene omtrent de Belegeringe van de Stadt Groningen so binnen als buyten gepasseert is*. A. Eldercampus. Vierde druk, 1672. Groningen: Gerrit Klaessen. <https://bit.ly/3BLKtNL> (Andreas Eldercamp, in 1673 naar Oost-Indië vertrokken, waar hij in 177 op Amboina overleed), predikant van 1653-1673 in Lutjegast.

¹⁸ Sommair Verhael Ofte Recueil Van Vragen en Antwoorden, Voorgevallen in de Examinibus met Jr. Osebrandt Jan Rengers van Slochteren. shorturl.at/muwCP

¹⁹ Toen Schulenborgh op 21 maart 1673, in verband met een geplande aanslag op Bernhard van Galen waaraan hij deel zou hebben gehad, verhoord werd in de citadel van Münster werd hij erop gewezen dat het contract in opdracht van de bisschop geheim was. Hij antwoordde daarop dat hij het contract aan Von der Kette had laten lezen omdat het niet meer geheim zou zijn, omdat er al iemand (Luwert Fockens) voor terechtgesteld was in Groningen. Wie het heeft gelekt richting Groningen is niet bekend.

²⁰ Feith, H.O. (1865). Opdracht der Oldambten aan den bisschop van Munster in 1672 in *Bijdragen Tot De Geschiedenis En Oudheidkunde Inzonderheid Van De Provincie Groningen*, ed. Q Acker Stratingh, H.O Feith, and B.S. Boeles (Groningen: Wolters, 1865). Blz. 142/143.

en venen van het klooster Heiligerlee in beklemming in gebruik en bewoonden een stadsgebouw, het hoge huis genaamd. Bij de nieuwe inhuring van deze landerijen op 10 April 1666, kregen zij deze tegen een jaarlijkse huur van 660 gulden van de eigenares, de stad Groningen, voor dertig jaar (of bij zesjarige jaarmalen), opnieuw in gebruik. Hierbij werd verklaard dat deze vijf zesjarige jaarmalen (blijkbaar een uitzonderlijk lange periode) waren toegestaan, vanwege de grote schade die de meijers, bij de jongste invasie van de Münstersche volkeren, hadden geleden.²¹

Johanna Hermelingh

Schulenburg correspondeerde onder de schuilnaam Johanna (sic!) Hermelingh met Luwert Fockens. Dit duidt erop dat zij zich heel goed bewust waren van de risico's van hun onderneming. In genoemd artikel refereert Feith aan een brief van Schulenburg van 25 november 1664 aan Osebrandt van Rengers, die hij ook onder deze schuilnaam. Dit is interessant omdat Rengers kort na Fockens van een vergelijkbaar verraad werd beschuldigd. (Feith, blz. 144, Sommair).

Feith heeft in zijn verhaal totaal geen oog voor de eeuwenlange, meestal slechte, relatie tussen het Oldambt en de stad Groningen, noch voor het onafhankelijkheidsstreven van de Oldambsters, die in de volgende paragraaf wordt beschreven. Gezien de tijd waarin Feith leefde, misschien niet verbazingwekkend. *'De Belgische Revolutie van 1831 en de daaropvolgende scheuring van het Koninkrijk'*, zeggen Adrie van der Laan & Evert Jan Reker, *'maakten in Noord-Nederland nationalistische gevoelens los, waarin de strijd voor het vaderland door de voorvaderen aan betekenis won....'*²² In dat licht paste ook de hernieuwde aandacht voor de strijd in het Rampjaar 1672, met daarin de heldenrol voor de Groningers'. Ook in een jeugdboek van Piet Louwerse (zie hierboven) is er sprake van een vurig nationaal besef en een grote Oranjegezindheid. Misschien is dat voor hem voldoende reden om te proberen het Oldambt als geheel los te koppelen van de overeenkomst in plaats van deze te zien in de context van de geschiedenis van het Oldambt.

Hoe serieus moeten we Feith als historicus nemen? In zijn necrologie van Feith in 1896 prijst Petrus Johannes Blok, hoogleraar algemene en vaderlandse geschiedenis in Groningen, Feith voor zijn werk, maar niet voor zijn werk als historicus. Daarover is hij bijzonder kritisch: *'Zijn proefschrift getuigt ook reeds duidelijk, van welken aard des schrijvers aanleg op het gebied der geschiedkundige studiën is geweest: voor historische kritiek had hij weinig oog en weinig talent ... Feith's kracht lag niet in het angstvallig wikken en wegen van het voor en tegen bij de behandeling van moeilijke vraagstukken op het gebied van het historisch onderzoek; niet in scherpzinnige ontleding van de beweegredenen, die colleges of personen tot deze of gene daad hebben geleid; niet in geduldig nagaan, in methodisch onderzoek van de weinige gegevens, die soms voor de kennis van den oorsprong van overoude*

²¹ Feith, H.O. Feith, H.O. (1865). Opdragt der Oldambten aan den bisschop van Münster. in *Bijdragen Tot De Geschiedenis En Oudheidkunde Inzonderheid Van De Provincie Groningen*, ed. Q Acker Stratingh, H.O Feith, and B.S. Boeles (Groningen: Wolters, 1865). Blz. 144.

²² Adrie van der Laan & Evert Jan Reker. *De Groninger Academie & Groningens Ontzet*.

*instellingen ten dienste staan; ook niet in het met scherp blik overzien der gevolgen van deze of gene historische gebeurtenis.'*²³

De verhouding tussen stad en de Oldambten

Wie zich verdiept in de relatie tussen de stad Groningen en de beide Oldambten vanaf de vijftiende eeuw zal zien dat het zeker niet onwaarschijnlijk is dat de Oldambten de aanval van de bisschop van Münster hoopten te gebruiken voor eigen gewin. Zij zagen meer heil in het leven onder Munsters gezag, dan blijvend geknecht te worden door de stad.

De relatie in de vijftiende en zestiende eeuw

In het jaar 1435 kwam er een serie overeenkomsten tot stand tussen Groningen en afzonderlijke kerspelen in oostelijk Fivelgo, waarna ook een aantal Oldambtster dorpen en het Reiderwolder Winschoten volgden. Uit het verdrag tussen de stad en de Oldambtster kerspelen, blijkt dat de betrokken partijen rekening hielden met de mogelijkheid dat er een verbond gesloten zou kunnen worden tussen het Oldambt als geheel en de stad Groningen. Toch kwam dat verdrag er niet. De belangrijkste hoofdelingen van het Oldambt, Eylco Houwerda in Termunten (Klei-Oldambt), en Eppo Gockinga in Zuidbroek (Wold-Oldambt) weigerden om zich gewonnen te geven.

Enkele jaren later, in 1438, slaagden de Groningers er echter in Houwerda's borg in Termunten te veroveren. In een voorlopige overeenkomst werd bepaald dat 'Eylco ter Munten' zijn huis met bijbehorende rechten en 200 grazen land aan de stad Groningen in pand zou afstaan. Burgemeesters en raad van Groningen namen de borg in Termunten ook daadwerkelijk in gebruik en droegen het beheer ervan op aan Lodewijk ('Loech') Horneken. Horneken kreeg bij die gelegenheid ook het gebruik van 100 grazen land, alsmede de dijken en de rechten die daarop vielen in Reiderland en het Oldambt (1444). Lodewijk Horneken kan hiermee beschouwd worden als de eerste 'ambtman' of drost van het Oldambt.²⁴ Toch had de Stad niet direct in de eerste jaren na 1444 het soevereine gezag in het Oldambt. In eerste instantie bleef de positie van rechters gehandhaafd en daarmee was de rechtspraak en wetgeving niet volledig in handen van de Stad. Pas na 1600 was de door de Stad aangestelde drost de enige rechter in het Oldambt. Hoe de bestuurlijke verhoudingen tussen Groningen en het Oldambt daarna precies waren is onduidelijk, maar in 1454 kon het Oldambt nog als zelfstandig landschap optreden.

Een tijd lang bleven de kerspelen nog min of meer autonoom, maar na 1522 werden de rechten van de kerspelen door de hertog van Gelre steeds verder ingeperkt ten gunste van de stad Groningen, die het gebied ging beschouwen als onderdeel van de stadsjurisdicties. Dit betekende dat de stad Groningen de overheidsrechten over deze gebieden uitoefende: het stadsbestuur zorgde voor de

²³ Blok, P.J. (1896). Levensbericht van Mr. Hendrik Octavius Feith. In *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde*.

²⁴ Broek, J. van de. (2007). Groningen, een stad apart: over het verleden van een eigenzinnige stad (1000-1600). Assen: Van Gorcum.

rechtspraak, benoemde de ambtenaren die voor het dagelijks bestuur zorgden en stelde de regels vast waaraan de bevolking zich moest houden.²⁵

*Weerstand tegen de stad*²⁶

De inwoners van het Oldambt legden zich echter niet definitief neer bij de macht van de stad Groningen. Op dezelfde dag waarop de graaf van Rennenberg en de Groningse katholieken, tijdens de opstand van de Nederlanden tegen Spanje, de zijde van de koning van Spanje kozen (3 maart 1580), tekenden afgevaardigden van het Oldambt de Unie van Utrecht, die een jaar eerder was gesloten. Dit leidde tot wraakacties van de stad, waarbij de handelsvrijheid van de Oldambtsters sterk werd ingeperkt en het stapelrecht van de stad werd opgelegd. Dit stapelrecht betekende dat alle producten van landbouw en veeteelt in de Stad moest worden verhandeld, een manier om alle handel toe te leggen op de stad Groningen.²⁷ De enige concessie die de stad deed, was het toestaan van bierbrouwerijen en andere vormen van nijverheid, die in de Ommelanden verboden waren.

Na het ondertekenen van de Unie van Utrecht en ook nog na 1594, dus na de Reductie, deed het Oldambt pogingen om zelfstandig toegang te krijgen tot de Statenvergadering. Maar het Oldambt bleef formeel onderhorig aan de stad.

In 1618 werd het Oldambster landrecht vastgesteld door het stadsbestuur. Weliswaar in overleg met de volmachten uit de vier rechtstoelen en het Klei-Oldambt, maar het was duidelijk dat de stad de dienst uitmaakte. De stad beschouwde, in de woorden van oud-Syndicus Bernard Alting, het Oldambt als 'haer edelste perle'.²⁸ De Groningse suprematie bleef een voortdurende bron van spanning die tot een uitbarsting kwam in het tweede kwart van de zeventiende eeuw.²⁹

Ernstige conflicten tussen stad en Oldambt

Door de aanmatigende houding van de stad Groningen tegenover de inwoners van het Oldambt werd de bevolking tot verzet geprikkeld. Directe aanleiding voor de onlusten was het Groningse besluit in 1631 om het Herendiep (later Winschoterdiep) vanaf Zuidbroek te verlengen tot Winschoten. Stadsbouwmeester Garwer Peters had voorgesteld om twee takken te laten graven: een naar Winschoten en een naar Finsterwolderzijl. Tegen een kanaal naar Winschoten had niemand bezwaar, maar de aanleg van de tweede tak, het Koediep, stuitte op protesten. De landeigenaren waren er verbolgen over dat het stadsbestuur het kanaal dwars door hun beste grond wilde laten graven. Volgens hen kon het veel beter door het veen tussen Winschoten en Midwolda worden gelegd. De Raad besloot de zaak niet op de spits te drijven en zette het plan voorlopig in de ijskast.

Maar een paar jaar later, in 1635, kwam het weer voor de dag. Deze keer zette het stadsbestuur zijn zin door, ondanks het felle verzet van de landeigenaren, van wie Sebo Huninga van Oostwold de

²⁵ Broek, J. van den (2007). Groningen, een stad apart: over het verleden van een eigzinnige stad (1000-1600).

²⁶ Onderstaande is met name gebaseerd op <https://bit.ly/33eRy80>

²⁷ Zie ook: <http://www.let.rug.nl/dvries/music/m-files/Huninga-informatie.pdf>

²⁸ Syndicus: De Pilaren ende Peerlen van Groningen, 1648. <https://bit.ly/33m045j>

²⁹ Duijvendak, M.G. J. e.a. (z.j.). Geschiedenis van Groningen, deel II Nieuw Tijd, 230. Zwolle: Waanders uitgevers.

belangrijkste woordvoerder was. De magistraat kwam met een aanklacht tegen de ondertekenaars en ontnam Sebo Huninga zijn burgerrecht (hij was in 1636 burger van de stad geworden). Onder leiding van de compromisloze burgemeester Peter Eissinghe richtte de Groningse woede zich nu op Sebo's broer, de burgemeester, oud-Hoogleraar en oud-rector-magnificus Johan Huninga, die in 1638 uit het stadsbestuur werd verwijderd.

Wie was Sebo Huninga?

Sebo werd in 1605 geboren in Oostwold. Sebo was de jongste van zeven kinderen van Eppo Ayuckens Huninga en Etta Johans Engelkens. Rond 1626 trouwde hij met de 16-jarige Tyade Doedes Tiddinga, het enige (wettige) kind van Doedo Luwerts Augustinus Tiddinga te Beerta en diens tweede vrouw Bauwe Haijkens.

Tussen Oostwold en Beerta lag een meer (zie kaartje) dat eigendom was van de familie Huninga, die op het 'Olde Steenhuis' in Meerland woonde. Dit meer lag in een van de noordelijkste uitlopers van het Bourtangerveen en ontstond tussen 1488 en 1513 toen grote delen van het veen wegspoelden als gevolg van overstromingen vanuit de uitdijende Dollard.

Het Huninga of Oostwolder Meer.

Na de dood van zijn schoonvader in 1623 ging Sebo op de Tiddingaborg bij Beerta wonen. die later de Huningaborg zou gaan heten. Net als veel andere welgestelde boeren was Sebo ook kerkvoogd (van 14 oktober tot 27 februari 1658).

Sebo Huninga overleed op 15 april 1661 in Beerta. Hij ligt begraven in de Bartholomeuskerk van Beerta en zijn grafsteen is daar nog steeds te zien.

Op 10 augustus 1639 sloten de Oldambtsters een verbond, waarin zij verklaarden zich niet langer aan het gezag der stad te willen onderwerpen en het aangedane onrecht niet langer te dulden, dat ze alles zouden doen om zich van de opgelegde lasten te ontslaan en daarvoor bereid waren goed en

bloed te offeren. Zij benoemden als hun volmachten: Sebo Huninga, Wirtio Mattiae te Eexta en Doedo Edzens te Noordbroek.

In deze periode werden belastingambtenaren aangevallen, stadse arbeiders verjaagd en de bouw van dijken, kanalen en sluizen gesaboteerd. Groningse soldaten werden door dorpsmilities verjaagd. Groningen klaagde daarop de volmachten aan, die voor het gerechtshof moesten verschijnen. Dat deden ze natuurlijk niet, ze bleven weg, waarop de stad Groningen wraak nam.

Sebo Huninga

De Tiddingaborg, waar Sebo Huninga woonde, werd midden in de nacht omsingeld. Dit gebeurde door gewapende bendes van de stadsdrost. Maar hoe ze ook zochten, ze konden Sebo niet vinden. Waarschijnlijk was hij gevlucht naar zijn zuster Aurelia, die gehuwd was met Edzard Grevinck te Leermens. Ook daarna heeft men nog meermaals getracht Sebo te arresteren, maar de stad kreeg hem nooit te pakken.³⁰

Geïrriteerd door Sebo's opstandigheid, veroordeelde de Raad van Groningen hem op 22 november in 1639 bij verstek tot de doodstraf, door onthoofding. En niet alleen dat, hij werd curieus genoeg ook veroordeeld tot het verlies van de twee voorste vingers en een boete van 100 mark. Sebo zwierf enige tijd rond als balling, waarbij hij steun vond bij heren in de Ommelanden (waaronder de streken Fivelingo en Hunsingo). Tijdens de landdag in Appingedam betuigden vertegenwoordigers van vele kerspelen hun steun aan Huninga. Hij kreeg zo'n vierhonderd boeren op zijn hand en bijna alle Oldambter kerspelen zonden volmachten naar den Ommelander landdag te Appingedam, waar ook Sebo aanwezig was. Hier beloofden de Ommelander heren hem te allen tijde te willen bijstaan.

De Oldambters richtten zich in hetzelfde jaar, 1639, met een verzoek tot de Staten-Generaal. Hierin erkende men de civiele en criminele jurisdictie van de stad, maar ontkende men de souvereiniteit van de stad over het Oldambt. Men beklagde zich over de manier waarop de stad het Winschoterdiep had laten graven. De komst van bemiddelaars van de Staten-Generaal naar Groningen was voor de regenten aanleiding Sebo eind 1639 bij verstek te (laten) veroordelen tot een eeuwige ballingschap uit Stad en Lande vanwege hoogverraad jegens de overheid van de stad.

De Ommelander heren richtten daarop een schrijven aan de Raad, waarin betoogd werd, dat zij Huninga niet schuldig achtten. Toen dit niet baatte, wendden zij zich tot de Staten-Generaal in Den Haag, die een edict uitvaardigden, dat alle twisten en procedures tussen de stad en Huninga moesten worden geschorst, dat zij Huninga in hun protectie namen en dat de Oldampters het aangeworven krijgsvolk moesten afdanken. De Oldampters voorzagen zich van een rechtsgeleerde uit Emden, licentiaat Roevers, die alle kerspelen afliep om getuigen te horen en Huninga's verdediging te schrijven. Intussen was Huninga met een grote groep in Noordbroek samen gekomen en overlegde hij met luitenant en kerkvoogd Doedo Edzens om gezamenlijk naar den Haag te reizen.

³⁰ Zie Wumkens, G.A. over Sebo Huninga in het Nieuwe Nederlandsch biografisch woordenboek.
https://www.dbnl.org/tekst/molh003nieu03_01/molh003nieu03_01_0972.php

Hun bezoek bij Frederik Hendrik haalde echter weinig uit. Op een audiëntie van de syndicus van de stad bij Zijne Hoogheid (24 Maart 1640) beloofde deze dat de stad niet in haar rechten zou worden verkort. Na allerlei pleidooien viel de einduitspraak bijna geheel in het voordeel van de stad uit.

Inmiddels had het hof van Holland uitspraak gedaan over het 'Stad vs. Oldambt'-conflict. Het hof gaf de stad gelijk en bepaalde dat de Oldambtsters zich niet tegen de drost mochten verzetten. Die uitspraak riep logischerwijs veel onvrede op in het Oldambt. Stilletjes begonnen de Oost-Groningers zelf met het opzetten van instellingen voor bestuur en rechtspraak.

Een onafhankelijk Oldambt

Op 24 februari 1643 riepen de Oldambters de onafhankelijkheid uit.³¹ Als gevolg hiervan werden de drost van de stad Groningen en zijn handjevol dienaren op bombastische wijze verjaagd uit het gebied, waarbij er door het Oldambt maar liefst driehonderd huursoldaten werden ingezet. Dat lijkt misschien overdreven, maar als je iets revolutionairs doet, moet je het goed doen, zullen de Oldambtsters gedacht hebben.³²

De Ommelanden schreven een brief aan de Staten-Generaal in Den Haag om hen te wijzen op de bazige houding van Groningen en waarin zij nogmaals aandacht vroegen voor de kwestie Sebo Huninga. De leden van de Staten-Generaal moeten een diepe zucht hebben geslaakt: dit was de zoveelste keer dat ze zich met die opstootjes in Groningen moesten bemoeien. Al snel kwam men met een uitspraak dat de Staten-Generaal Sebo in bescherming zou nemen, maar ook dat alle opstandelingen hun strijdbijlen moesten begraven. In principe werd de stadse soevereiniteit over het Oldambt hiermee hersteld.

Het conflict zeurde nog een tijdje voort. De Oldambtsters en de Ommelanders lieten het er niet zo makkelijk bij zitten. In 1648 initieerden zij zelfs een gewapende aanval. Dat betekende dat de stad zich aan beide kanten moest verdedigen. De affaire werd in 1649 en 1650 nogmaals voorgelegd aan de Staten-Generaal. Die kozen wederom de kant van de stad Groningen en het Oldambt wordt in alle opzichten in het ongelijk gesteld. De kwestie mocht niet meer opgerakeld worden.

Aan de feitelijke vijandigheden kwam dan wel een eind, maar betekende dat ook dat er een eind was gekomen aan de ressentimenten van de Oldambsters tegen de stad? Of moeten we het contract tussen het Oldambt en de bisschop van Münster misschien toch serieus nemen. Probeerden de Oldambsters in de jaren zestig en zeventig misschien gebruik te maken van de 'belangstelling' van de bisschop voor Groningen?

Nooit hebben de Oldambsters zich in de voor hun gevoel vernederende positie kunnen schikken, zegt Hofstee in 1937 in zijn proefschrift. 'Ze konden het verlies van de 'vrijheid' niet verkroppen en de Groningers hebben in de volgende jaren (de jaren vijftig) met wrokkende en ontevreden onderdanen te maken gehad. Tekenend is bijvoorbeeld dat het Oldambt direct in beweging kwam, toen de stad in 1672 in het nauw werd gedreven'.³³ Hij doelt dan op het tractaat dat Luwert met de

³¹ <https://bit.ly/3JLtUA>

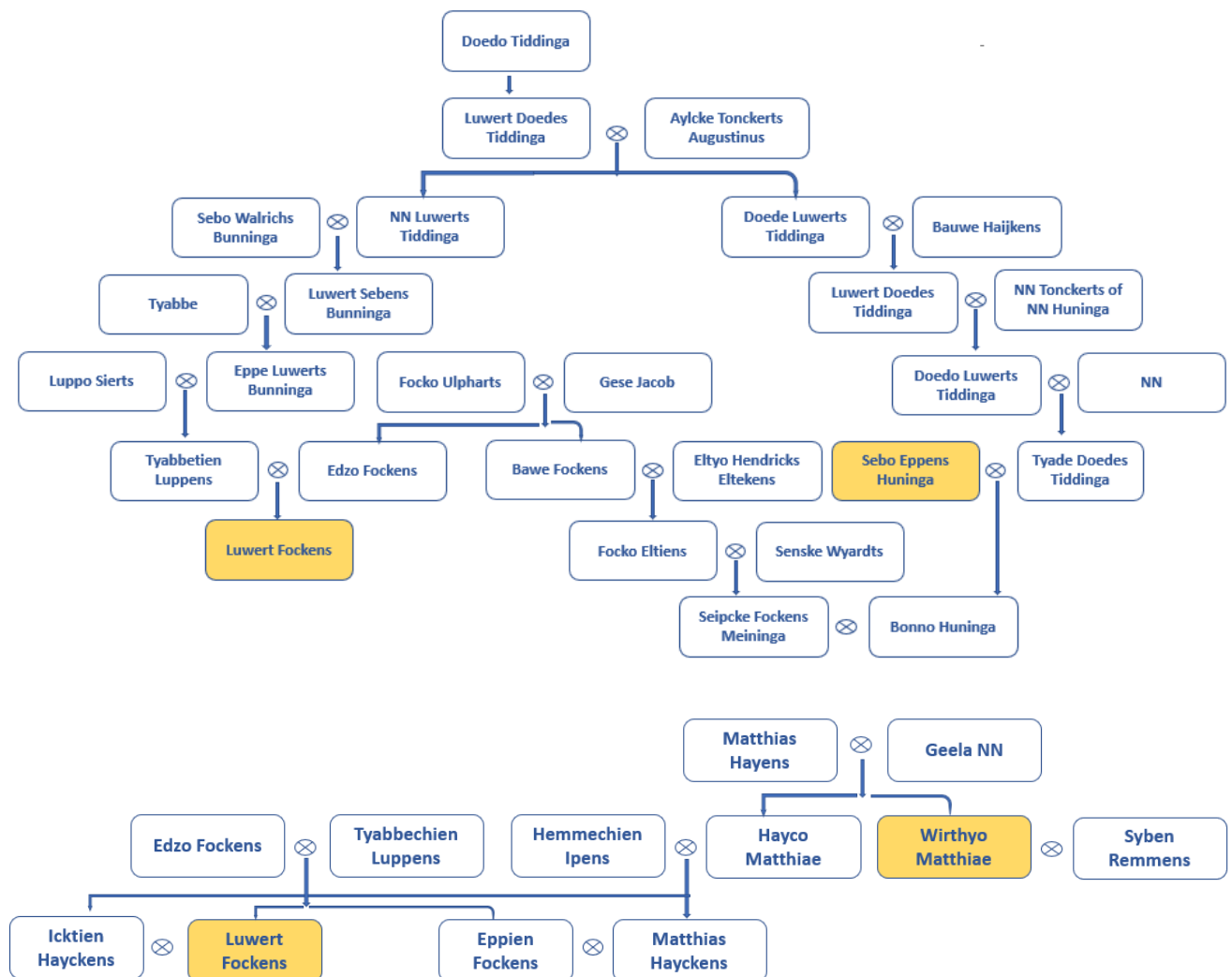
³² <https://www.sannemeijeronderweg.nl/oldambt/>

³³ Hofstee, E.W. (1937). *Het Oldambt. Een sociografie. Deel 1 Vormende krachten*. Blz. 139.
<http://docplayer.nl/61591749-Et-oldambt-een-sociografie-deel-i-vormende-krachten.html>.

bisschop sloot en hij verwijst naar Wijnne die in 1865 zegt: *‘Behoeft het ons onder dergelijke omstandigheden te verwonderen dat door één van de Oldambten in dato 1 Mei 1672 een kontrakt werd gesloten met den bisschop van Munster?’*³⁴

In de schoenen van Sebo Huninga

Het is zeker ook niet uitgesloten dat Luwert Fockens in de voetsporen wilde treden van Sebo Huninga, de man die nauwe banden had met zijn eigen familie. Een dochter van zijn neef Focko was getrouwd met een zoon van Sebo Huninga en ook via de moeder van Luwert, Tyabbetien Luppens, waren er relaties met de familie Huninga. Maar ook was er een familieband met Wirtio Matthiae, die samen met Sebo Huninga en Doedo Edzens volmacht was toen de Oldambsters op 10 augustus 1639 het verbond sloten, waarin zij verklaarden zich niet langer aan het gezag der stad te willen onderwerpen. Wirtio was de oom van Matthias Hayckens de echtgenoot van Eppien Fockens, zus van Luwert.

³⁴ Zie ook Wijnne, H.A. (1865). *Handel ontwikkeling van stad en provincie Groningen, geschiedkundig beschouwd*. Blz. 80/81. shorturl.at/knST9

De Eerste Münsterse Oorlog

Zoals hierboven vermeld had Luwert tijdens de Eerste Münsterse Oorlog in de jaren 1665-1666 aanzienlijke schade en ook toen waren er contacten geweest tussen Luwert en de bisschop van Münster. Dit heulen met de vijand kwam hem toen op een boete te staan van Johan Maurits van Nassau-Siegen, de commandant van het Staatse leger, die de Münsterse troepen uit Groningen had verdreven.

De Eerste Münsterse Oorlog

Op 23 september 1665, toen de Republiek tijdens de Tweede Engels-Nederlandse Oorlog haar handen vol had op zee, deed prins-bisschop Bernard von Galen van Münster met succes een aanval op het oosten en het noorden van ons land. Von Galen en zijn opperbevelhebber George Christiaan van Hessen-Homburg staken de grens over met 20.000 man en een klein contingent uit het bisdom Paderborn, ter beschikking gesteld door zijn rivaal Ferdinand von Fürstenberg. Al snel vielen veel steden in Twente en de Achterhoek. De Münsterse troepen trokken zich vervolgens terug op Ommen, maar toen de bisschop inzag dat de Ommerschans niet te nemen was liet hij een deel van zijn troepen via Rouveen en Staphorst Drenthe binnenvallen. Ze rukten op naar Winschoten en Wedde.

Een tweede divisie onder leiding van de Schotse generaal Gorgas was begonnen in Meppen en eindigde via Barnflair, onder Ter Apel, in het Bourtangerveen (29 september). Via Ootmarsum en Bentheim trok Von Galen naar het Emsland om zich te verenigen met de troepen die bij verrassing het Oldambt waren binnengevallen. Er werd kwartier gehouden in Jipsinghuizen waar 300 van zijn mannen sneuvelden. De commandant van Bourtange ging niet in op zijn fraaie beloftes en wist zich, te handhaven. De Münsterse troepen, gelegen bij Winschoten werden omsingeld en gaven zich over.

Deze boete weerhield hem er niet van om, toen de bisschop van Münster enkele jaren later opnieuw een aanval deed, opnieuw gemene zaak met de vijand te maken. Op 1 mei 1672 sloot hij als volmacht en gecommiteerde van het Oldambt, de beruchte concept-overeenkomst met de bisschop van Münster.³⁵ Luwert had hierbij advies gekregen van de destijds naar Münster uitgeweken Johan Schulenborgh (zie kader). Luwert en Johan deelden hun afkeer van de bestuurders in de stad Groningen. Schulenborgh was ook de man die een correspondentie voerde met Osebrandt Rengers van de Freylemaborg, de man die een paar jaar na Luwert ook beschuldigd werd van het willen sluiten van een overeenkomst met de bisschop van Münster, waarbij hij het bestuur over Wedde en Westerwolde zou krijgen.

Schulenborgh voerde zijn correspondentie zowel met Rengers als met Fockens onder dezelfde schuilnaam, Johanna Hermelingh. Is het dan vergezocht om te veronderstellen dat de drie heren elkaar kenden en met elkaar spraken over de mogelijkheden om tot afspraken met Bommen Berend te komen met het doel een definitief een einde te maken aan de dominantie en afhankelijkheid van Groningen?

³⁵ Bijdragen tot de geschiedenis en oudheidkunde, inzonderheid van de provincie Groningen Deel II, 1865.

Johan Schulenborgh

Johan Schulenborgh was een diplomaat en afgevaardigde van Stad en Lande voor de Staten-Generaal. Maar de verstandhouding tussen Schulenborgh en de regenten in Groningen was slecht. De regenten aanvaardden hem, maar respecteerden hem niet. Als ingezetene van de Stad Groningen moest Schulenborgh op zoek naar andere vrienden. De regenten van de Stad Groningen verordonneerden dat alle goederen uit de Ommelanden, de levensbron van de stad, verhandeld zouden worden op de markt in de stad. Medestanders voor zijn politiek vond hij in de ontevreden gildes van de Stad Groningen en de inwoners van de Ommelanden.

Familie van Johan Schulenborgh.

Met zijn tegenstrijdige opvattingen maakte hij veel vijanden onder de regenten in de Stad Groningen. Dit leidde ertoe dat Schulenborgh in 1661 zijn zetel in de vroedschap van Groningen en daarmee ook in de Staten-Generaal verloor. Ook daarna waren er diverse conflicten en uiteindelijk werd hij ter dood veroordeeld. De dag dat hij zou worden meegenomen naar de gevangenis vonden de soldaten niemand. Hij was de dag ervoor de stad ontvlucht, verkleed in vrouwenkleren (1662). Via Bremen vluchtte hij naar het prinsbisdom Münster.

In Münster hoopte Schulenborgh wraak te kunnen nemen op zijn vijanden in Groningen. Hij werd in Münster opgevangen door de bisschop, Bernard von Galen, en kwam als raadsheer Oost-Friese zaken in zijn dienst. Vanuit Münster bleef Schulenborgh tegen zijn veroordelingen strijden en publiceerde onder andere het pamflet *Prodomus Schulenburgicae defensionis* waarin hij zich verdedigde tegen de aantijgingen die tegen hem waren gedaan. Het is niet zeker welke bijdrage Schulenborgh leverde aan de invasie van de Republiek door het prinsbisdom Münster in het rampjaar 1672. Maar volgens Henk Boels en

Hidde Feenstra³⁶ besloten de bisschoppen van Münster en Keulen op 19 juli om, op advies van Johan Schulenborgh, de aanval rechtstreeks op de stad te richten, in de verwachting steun te krijgen van anti-Groningse elementen.

³⁶ Boels, H. & Feenstra H. (2008). Regentenheerschappij en economische recessie 1660-1749. In Duijvendak, M.G.J. (2008) *Geschiedenis van Groningen*, deel II. Zwolle: Waanders.